

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЄВОГО АПАРАТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА

Анотація. В статті розглянуто дискусійність понять села і сільської території, а також визначено структуру сільської території.

Ключові слова: село, сільська територія, сільська місцевість, соціально-економічний розвиток села, сталий розвиток сільських територій

Тривалий час основною функцією села було забезпечення продовольчої безпеки країни. Як наслідок, державна політика орієнтувалась на розвиток сільського господарства, а село розглядалось як його ресурсна база. З реформуванням аграрного сектора на перше місце вийшли інші не менш важливі функції – демографічно-відтворювальна, соціально-культурна, рекреаційна, соціального контролю над територією тощо. Виконання цих функцій потребує ресурсів, які через ряд причин в селі відсутні: трудові ресурси мігрують, обсяг фінансово-інвестиційних ресурсів через непривабливість ведення бізнесу в сільській місцевості є незначними, природні ресурси через правові колізії залишаються в розпорядженні органів державної влади.

Дослідженню проблем розвитку села та пошуку шляхів їх вирішення присвячено чимало праць таких вчених як І.Ф. Гнибіденка [1], М.К. Орлатого, С.О. Гудзинського [2], М.Й. Маліка [3], А.С. Малиновського [4], В.К. Терещенка [5], Л.О. Шепотько [6], В.В. Юрчишина [7] та інших. Але існує ряд дискусійних питань щодо таких категорій як «село», «сільська територія», «сільська місцевість». Вважаємо також розглянути такі поняття як «соціально-економічний розвиток села» та «сталий розвиток».

Поняття «сільська територія» ввійшло в науковий обіг відносно недавно, але вже існує безліч спроб його тлумачення. В міжнародній практиці вживається термін «сільська місцевість» або «сільський

регіон (район)» [8, с. 8], визначення якого співпадає з вітчизняним поняттям «сільська територія».

В словнику-довіднику за редакцією М.В. Підмогильного знаходимо, що «місцевість – 1) якийсь простір на земній поверхні; 2) у фізичній географії – просторове поєднання спільних за походженням урочищ, найбільша структурна частина географічного ландшафту» [9, с. 155]. З огляду на це визначення, вдалим, на наш погляд, є тлумачення поняття «сільська місцевість», запропоноване вченими Інституту аграрної економіки УААН [10, с. 257]. Під сільською місцевістю вони розуміють територію, що знаходиться під юрисдикцією сільських рад.

Через правову невизначеність щодо землі юрисдикція органів місцевого самоврядування поширюється лише на територію населених пунктів, в той час як поза їх межами знаходиться переважна більшість природних ресурсів, регулювання якими є компетенцією органів державної влади. Дана колізія повинна бути усунена під час прийняття відповідних нормативно-правових актів шляхом закріплення на законодавчому рівні такої категорії як «сільська територія».

Термін «територія», як зазначається в словнику-довіднику [9, с. 270], як частина земної поверхні у визначених межах (кордонах) з властивими їй географічним положенням, природними та створеними діяльністю людей умовами та ресурсами, а також з повітряним простором та розташованим під нею надрами. В контексті цього справедливим є твердження В.В. Юрчишина, що сільська територія, крім території як такої, включає в свою орбіту все те, що на ній у тій чи іншій формі функціонує або є її складовою [7, с. 28-35]. До складових сільської території відносять: населення як системоутворюючий елемент; сільське поселення як виробничий, соціальний та адміністративний осередок; земельні ресурси поза межами сільських поселень; об'єкти виробничої і соціальної інфраструктури; органи місцевого самоврядування.

Застосовуючи системний підхід, ми пропонуємо дещо розширити та об'єднати вищенаведені елементи сільських територій в підсистеми. Так, населення, соціальна інфраструктура, поселення входять до складу соціальної підсистеми. До управлінської підсистеми, крім органів місцевого самоврядування та державної влади, доцільно віднести громадські організації, які функціонують на сільській території.

В структурі сільських територій ми виділятимемо такі підсистеми: природну, економічну, соціальну та управлінську.

Оскільки життєдіяльність селян інтегрована в природне середовище і багато в чому залежить від нього, то правомірним є виокремлення природної підсистеми.

Іншою, не менш важливою підсистемою, яка значною мірою визначає функціонування решти підсистем, є економічна. Досліджуючи сільські території, вчені вживають переважно термін «виробнича сфера». Але, на нашу думку, більш вдалим є «економічна система». До її складових, крім виробничої сфери, слід віднести сфери обміну, розподілу та споживання, становлення яких в селі дасть змогу селянам не тільки виробляти продукцію, але й більш ефективно розпоряджатися нею.

В управлінській підсистемі виділяють об'єкт, суб'єкт та управлінський процес. В Україні за роки її незалежності в цій системі відбулись зміни. З прийняттям низки нормативно-правових актів ключовим суб'єктом управління сільськими територіями стали органи місцевого самоврядування, яким було передано значну частину функцій щодо забезпечення життєдіяльності населених пунктів. Відповідно до цього зазнав змін і управлінський процес – вказівки органів державної влади щодо розвитку сіл в переважній більшості носять не імперативний, а рекомендуєчий характер. Крім того, в умовах, що склались в селі, для подолання кризових явищ важливим є розгляд як суб'єктів управління господарських структур та громадських організацій.

Найбільш дискусійним питанням є визначення такої категорії як «соціальна сфера». Так, А.М. Шатохін [11, с. 15-18] вважає, що соціальна сфера – це сфера життєдіяльності суспільства, що охоплює відносини між соціальними спільнотами, в середині цих спільнотей, між окремими особами, які посідають різне становище в суспільстві і беруть неоднакову участь в соціальному житті.

Деякі інші визначення соціальної сфери дають такі вчені, як О.С. Кічук, В.В. Громлюк, В.Р. Кучеренко, І.І. Макаренко, І.З. Попадич [12, с. 81]. Під соціальною сферою вони розуміють сукупність структурних елементів сільського поселення (мережа різних за формами власності підприємств, установ, закладів оздоровчого, освітнього, культурного, побутового призначення, транспорту, зв'язку тощо), покликаних забезпечити сільське населення належними умовами праці і відпочинку, створити сприятливе, комфортне та гармонійне життєве середовище. Тобто

поняття «соціальна сфера» підміняється поняттям «соціальна інфраструктура».

На думку М.К. Орлатого, соціальна сфера – це складна соціально-економічна категорія, яка відображає процеси, що забезпечують життєдіяльність людини у суспільстві. До її складових він відносить сільське населення, поселенську мережу, матеріальний добробут та соціальну інфраструктуру [13, с. 6-7].

Враховуючи вищевикладене під сільською територією слід розуміти систему, що поєднує економічну, соціальну та управлінську складові, яка використовуючи природні ресурси, має на меті підвищення рівня життя сільського населення.

Осередком сільської території, місцем розташування об'єктів її соціальної, виробничої та управлінської підсистем є сільський населений пункт (село), хоч окремі об'єкти можуть розташовуватись поза його межами, наприклад дороги.

Село – це населений пункт з специфічними соціально-культурними процесами, частина жителів якого займається сільським господарством.

Зі зміною підходів до розуміння села, змінились підходи до тлумачення категорії «соціально-економічний розвиток села».

«Соціально-економічний розвиток села» слід розглядати в контексті загальносвітових тенденцій. Дослідники цю категорію традиційно поділяють на дві складові: економічну і соціальну. Погляди багатьох вчених щодо економічного розвитку сходяться. Він розглядається як багатofакторний, багатовимірний процес, який передбачає глибоку модернізацію та переорієнтацію всієї соціально-економічної системи, що призводить до змін в усіх сферах. Під економічним зростанням у науковій літературі розуміють збільшення рівня виробництва кількості товарів і послуг, які продукує національна економіка в межах заданих ресурсів і технології, до досягнення економічною системою умов повної зайнятості.

Оскільки значна частка сільського населення зайнята в сільськогосподарському виробництві, то його економічний розвиток тісно пов'язаний з розвитком сільського господарства, але не тотожний йому.

Низький рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств, сезонність сільськогосподарського виробництва зумовлює те, що воно не може виступати єдиним джерелом доходів сільського населення. В таких умовах постає питання про диверсифікацію економічної бази сільських територій шляхом

розвитку підприємництва в несільськогосподарських видах діяльності, таких як надання комунально-побутових послуг, туризм, розміщення промислових підприємств, зокрема харчової та переробної промисловості, підприємств агросервісу та інше.

Як відомо соціально-економічні системи функціонують заради людини, задоволення її потреб та підвищення її рівня життя. В контексті цього потрібно розглядати «соціальний розвиток».

Термін «соціальний розвиток» увійшов у науковий обіг відносно давно і в практичній діяльності пов'язувався винятково з плановим процесом, а конкретно – розвитком галузей обслуговуючого значення та поліпшенням умов і організації праці на підприємствах, підвищенням кваліфікації і загальноосвітнього рівня працівників, наближенням фізичної праці до розумової, поліпшенням побутових умов та соціально-культурного обслуговування [14]. Подібне трактування соціального розвитку наводиться сучасними вченими, Оскільки соціальний розвиток охоплює соціальну сферу, яка не є тотожною соціальній інфраструктурі, найбільш вдалим є тлумачення «соціального розвитку», здійснене Д.В. Полозенко. Під соціальним розвитком він розуміє якісні зміни у продуктивних силах та виробничих відносинах, що сприяють високому життєвому рівню, духовному збагаченню, гармонійному розвитку людей [15, с. 3-12].

Відомо, що рушійною силою розвитку суспільної системи є протиріччя між економічною та соціальною складовими, тому ігнорування цього призводить не тільки до погіршення умов функціонування окремих елементів системи, але й до негативних системних змін [14, с. 343]. Отже, соціально-економічний розвиток села – це процес, який передбачає якісні зміни в усіх його сферах, супроводжується відродженням сільськогосподарського виробництва і розвитком несільськогосподарських видів діяльності та має на меті підвищення рівня життя сільського населення.

Соціально-економічний розвиток села повинен узгоджуватись з концепцією сталого розвитку. Відповідно до визначення Комісії ООН з розвитку і збереження навколишнього природного середовища, сталий розвиток – це такий розвиток, який забезпечує потреби нинішнього покоління, водночас не позбавляючи майбутні можливості задовольняти власні життєво необхідні потреби. Схематично його можна представити у вигляді процесу взаємодії трьох складових: економічної, соціальної та екологічної.

На практиці поняття сталий розвиток найчастіше зводять до екологічної складової [14, с. 343]. Це підтверджує досвід тематичного

групування проектів технічного сприяння територіальному розвитку у розвинених країнах, відповідно до якого до проектів сталого розвитку належать розробки екологічного спрямування, а до проектів сільського розвитку – соціально-економічного. Як наслідок, окремі вчені розглядають сталий розвиток як складову сільського розвитку.

Сільський розвиток є гармонійним розвитком економіки, соціальної інфраструктури, сільського самоврядування, становлення якісно нового рівня життя населення [5]. Він охоплює економічну, соціальну та управлінську підсистеми сільських населених пунктів, тому є обов'язковою складовою «соціально-економічного розвитку держави» та його можна ототожнювати з «соціально-економічним розвитком села». Оскільки, екологічна підсистема залишається поза увагою, то сталий розвиток не можна розглядати як складову сільського розвитку.

Отже, на сучасному етапі поняття «соціально-економічний розвиток села» набуло нового змісту. Оскільки, сучасна державна політика соціально-економічного розвитку села продовжує орієнтуватись на економічне зростання сільського господарства, то з огляду на вищевикладене вона потребує перегляду.

Список використаних джерел:

1. Гнибіденко І.Ф. Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення / І.Ф. Гнибіденко. – К.: РВПС України НАН України, 2003. – 54 с.
2. Населення і трудові ресурси села: Навч. посіб. / [Саблук П.Т., Ор-латий М.К., Якуба К.І., Вітвіцький В.В., Гудзинський С.О.]; за ред. П.Т. Саб-лука, М.К. Орлатого. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. – 277 с. – (Бібліотека економіста «Соціальна сфера села»).
3. Малік М.Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі еконо-міки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3-10.
4. Малиновський А.С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення / А.С. Малиновський. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – 604 с.
5. Соціально-економічний розвиток села і сільських територій / За ред. В.К. Терещенко і П.А. Лайка. – К.: «Нічлава», 2006. – 264 с.
6. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: у 2-х т. – Т. 2. Соціальні ресурси сільських територій / [Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С.О., Яровий В.Д.]. – К.: ІЕ НАН України, 2003. – 467 с.

7. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 28-35.

8. Шайкин В.В. Развитие сельской местности. Теория и практика. Учеб. пособие / В.В. Шайкин, Р.Г. Ахметов. – М.: Издательство МСХА, 2001. – 54 с.

9. Регіональна економіка: Словник-довідник / [Богорад О.Д., Невелєв О.М., Падалка В.М., Підмогильний М.В.]; за ред. М.В. Підмогильного. – К.: НДІСЕП, 2004. – 346 с.

10. Економічний і соціальний стан аграрного сектора України: Наукова статистико-аналітична розробка / [П.Т. Саблук, О.А. Бугуцький, М.К. Орлатий, Ю.О. Бугуцький, О.Г. Булавка]. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1997. – 372 с.

11. Шатохін А.М. Соціологія села / А.М. Шатохін. – К.: Науковий світ, 2000. – 272 с.

12. Кучеренко В.Р. Регіональна економіка: соціальна інфраструктура села / [В.Р. Кучеренко, В.В. Громлюк, О.С. Кічук, І.І. Макаренко, І.З. По-падич]. – О.: Астропринт, 2004. – 144 с.

13. Орлатий М.К. Соціальна сфера села: Теорія, методологія та проблеми розвитку / М.К. Орлатий. – К.: Інститут аграрної економіки, 1997. – 198 с.

14. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія перспективи / В.О. Гришкін. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 498 с.

15. Полозенко Д.В. Соціальна інфраструктура села та джерела її фінансування / Д.В. Полозенко // Фінанси України. – 2002. – № 1. – С. 3-12.